

ІНФОРМАЦІЙНІ ВАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТУПЕНЯ МОНОПОЛІЗАЦІЇ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

**Ольга
Гаманкова,**
професор, канд.
екон. наук,
професор
кафедри
страхування ДВНЗ
«Київський
національний
економічний
університет ім.
Вадима Гетьмана»

Розглянуто проблеми оцінки конкурентного середовища на ринку страхових послуг України. Офіційні показники ринкової концентрації та конкуренції не відображають реальної картини в окремих сегментах ринку. Це перешкоджає дослідженню ступеня його монополізації і відповідному реагуванню з боку держави.

Ринок страхових послуг не може ефективно діяти без розвинених форм конкуренції. Проте для підтримання конкуренції потрібен жорсткий контроль з боку держави за процесами економічної концентрації і запобігання монополізації ринків. В Україні такий контроль практично унеможливлений через інформаційну закритість вітчизняного ринку страхових послуг та відсутність адекватних методик обчислення для цього ринку коефіцієнтів концентрації та ринкової конкуренції.

Проблема конкуренції та ступеня монополізації вітчизняного ринку страхових послуг у вітчизняній спеціальній літературі практично не піднімалася. Єдиним винятком є монографія Л.В.Нечипорук «Теорія та практика страхового ринку в Україні» (2004 р.), де автор оперує показниками ринкової концентрації та конкуренції [2], та стаття Я.П. Шумелди «Особливості конкуренції на страховому ринку України» [6], опублікована у спеціалізованому виданні «Страхова справа» у 2007 р. Отже, це питання потребує свого дослідження.

Метою даної статті є обґрунтування необхідності подолання інформаційних вад дослідження ступеня монополізації вітчизняного ринку страхових послуг та конкуренції на ньому. Достовірних показників, які б давали змогу робити висновки щодо зазначених процесів, на даний момент в Україні не існує.

Економічна теорія пропонує цілу систему кількісних та якісних показників, які дозволяють оцінити рівень економічної концентрації окремого

ринку або галузі, в тому числі ринку страхових послуг. У країнах з розвинутою ринковою економікою на основі цієї теорії давно вже склалася дієва система антимонопольного законодавства, на базі якої держава регулює процеси економічної концентрації з метою запобігання появі підприємств-монополістів.

Основними показниками, за допомогою яких оцінюється рівень конкуренції і монополізації ринків, є коефіцієнт ринкової концентрації ринку (інша назва – «коефіцієнт монополізації ринку») і коефіцієнт ринкової конкуренції (інша назва – «індекс Герфіндала-Гіршмана»). Починаючи з 2003р., зазначені показники обчислюються і публікуються на офіційному сайті Держфінпослуг з метою висвітлення відповідних процесів та їх динаміки на вітчизняному ринку страхових послуг.

Спочатку ці коефіцієнти визначалися регулятором по ринку загалом (без поділу на ринок страхування життя і ринок загального страхування). Проте в такому вигляді вони позбавлені реального економічного змісту і не є придатні для аналізу. Оскільки в Україні не існує композитних страхових компаній, а ринок чітко поділений на ринок страхування життя та ринок загального страхування, то й обчислювати ці два коефіцієнти є сенс окремо за даними секторами, що й здійснюється Держфінпослуг, починаючи з 2004 р.

Коефіцієнт ринкової концентрації призначений для відображення сукупної частки на ринку певної кількості

компаній (найбільших учасників ринку за обсягами оборотів). Якщо цей показник наближується до 100, то ринок вважається монополізованим, якщо ж він не набагато вищий від нуля, то ринок можна вважати конкурентним. На концентрованому ринку можна визначити «ядро» і «аутсайдерів», отже – два рівні конкуренції. З одного боку, «ядро» конкурує з аутсайдерами, іноді вдаючись до картельних змов; з іншого боку, спостерігається жорстка конкуренція всередині самого «ядра». Через це відстеження державним наглядовим органом показників концентрації ринку є дуже важливим з огляду на регулювання процесів, які там відбуваються. Коефіцієнт концентрації обчислюється за формулою:

$$CR(m) = \sum_{k=1}^m O_k,$$

де $CR(m)$ – коефіцієнт концентрації m найбільших учасників ринку;

O_k – частка великого учасника ринку;

m – кількість учасників.

У різних країнах значення цього показника трактується по-різному. Так, у Німеччині вважається, що про монополіне становище компаній на ринку можна говорити, якщо на три і менше підприємств припадає половина усього ринкового обороту; на п'ять і менше підприємств – більше двох третин обороту.

У США протягом декількох десятиліть використовувався показник частки чотирьох найбільших підприємств. В період 1968-1982 рр. значення цього показника для чотирьох найбільших підприємств конкретної

галузі слугувало орієнтиром для Міністерством юстиції США при видачі дозволу на злиття компаній. У статистичних щорічниках США регулярно оприлюднювалися дані щодо частки чотирьох, восьми, 50 та 100 найбільших компаній у виробництві найважливіших видів продукції [5]. За законодавством Євросоюзу, найбільш безпечною є ситуація, за якої в галузі діють десять і більше конкурентів, причому питома вага одного з них не повинна перевищувати 31% загального обсягу наданих страхових послуг; двох – понад 44%, трьох – 54%, чотирьох – 64. Якщо таке співвідношення порушується, держава вдається до економічних санкцій, а отже обмежує присутність відповідних страховиків на ринку [4, с.151-152].

Офіційні дані Держфінпослуг щодо коефіцієнта ринкової концентрації в секторі загального страхування, який обчислюється за першими десятима та першими п'ятдесятьма страховиками, та в секторі страхування життя – за першими трьома та першими десятима страховиками наведені в табл.1.

Як видно з таблиці, в секторі загального страхування немає явних монополістів. Ринок не є концентрованим: коефіцієнт ринкової концентрації невисокий і демонструє стійку тенденцію до зменшення. Якщо у 2004 р. частка перших десяти компаній становила 22,6%, а перших п'ятдесяти – 83,0%, то у 2008 р. ці показники становили, відповідно, 11,6% та 77,5%. На підставі даних табл. 1 можна також зробити висновок стосовно надмірної кількості страховиків на ринку загального страхування, оскільки така висока частка перших п'ятдесяти страховиків-лідерів з року в рік набагато пе-

Таблиця 1

Значення показника ринкової концентрації (монополізації) ринку страхових послуг України

%

Роки	Загальне страхування (страхування інше, ніж життя)			Страхування життя		
	Кількість страховиків	Частка перших 10-ти страховиків	Частка перших 50-ти страховиків	Кількість страховиків	Частка перших 3-х страховиків	Частка перших 10-ти страховиків
2004	342	22,6	83,0	45	56,3	93,0
2005	348	12,5	75,5	50	52,1	91,2
2006	356	12,2	74,7	55	58,5	90,1
2007	381	12,6	74,4	65	52,1	86,4
2008	389	11,6	77,5	69	52,1	86,4

Складено за: [7,8,9,10].

ревищує частку великої кількості аутсайдерів. У 2004 р. 292 компанії-аутсайтери займали лише 17% ринку; у 2007 р. 331 страховика – 25,6% ринку; у 2008 р. 349 страховиків – 22,5% ринку. Такі співвідношення є свідченням того, що найближчими роками слід очікувати активних процесів злиттів та поглинань у секторі загального страхування, оскільки поле діяльності переважної більшості страхових компаній буде дедалі звужуватися на користь перших п'ятдесяти.

Що ж стосується ринку страхування життя, то тут ситуація дещо інша. Цей ринок є досить концентрованим, адже частка перших трьох страхових компаній у зборі страхових премій стабільно становить більше половини, хоча й демонструє тенденцію до зниження: від 56,3% у 2004 р. – до 52,1% у 2007 р. Частка перших десяти «лайфових» страховиків так само є досить високою, хоча теж знижувалася протягом 2004-2008 рр.: з 93,0% до 86,4%. На наш погляд, на підставі цих даних ринок страхування життя в Україні не можна вважати «помірно монополізованим», як це зазначається в аналітичному матеріалі на офіційному сайті Держфінпослуг. Навпаки, його можна вважати достатньо монополізованим, адже, відповідно до антимонопольного законодавства України, монопольним (домінуючим) вважається становище на ринку перших трьох страховиків, частка яких перевищує 50% ринку, що ми і спостерігаємо на ринку страхування життя.

Однак частка фіксованої кількості підприємств має той недолік, що вона характеризує не всю сукупність підприємств на ринку, а лише позиції найбільших страхових компаній, не враховуючи особливостей ринкової структури «на периферії» галузі. Більш того, коефіцієнт концентрації може приховувати розбіжності і в самому «ядрі» ринку. Наприклад, два сектори можуть мати однаковий індекс концентрації – 80%. Але в одному секторі це ядро складають чотири компанії, кожна з якої контролює по 20% ринку, а в інше «ядро» потрапляють чотири компанії, які контролюють, відповідно, 55%, 20%, 4% і 1% ринку. Як бачимо, у другому випадку ми маємо явне домінування однієї ком-

панії, яке сховане за однаковими показниками концентрації. Однак, незважаючи на це, даний коефіцієнт є цілком прийнятним індикатором, який може використовуватись для запобігання процесам монополізації.

Другий показник – індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ) – показує вплив великих компаній на стан ринку. ННІ обчислюється піднесенням до квадрату процентної частки на ринку кожного учасника і додаванням отриманих результатів за формулою:

$$ННІ = \sum_{k=1}^m O_k^2,$$

де $ННІ$ – індекс Герфіндаля-Гіршмана;

O_k – частка k -го великого учасника ринку;

m – кількість великих учасників.

На відміну від коефіцієнта концентрації, $ННІ$ характеризує не частку ринку, котра контролюється декількома найбільшими компаніями, а розподіл «ринкової влади» між усіма суб'єктами даного ринку. Максимальне значення, яке може приймати даний індекс, відповідає ситуації, коли ринок повністю монополізований однією компанією. В цьому випадку $ННІ = 100^2 = 10000$.

Якщо ж число компаній на даному ринку більше одиниці, то індекс може приймати різні значення залежно від розподілу ринкових часток цих компаній. Хай, наприклад, на даному ринку діє 100 страхових компаній. Розглянемо два крайніх випадки. Якщо частка одного монополіста становить 90,1% обсягу продажів, а частка кожної з інших 99 компаній лише 0,1% загального обсягу, то Індекс Герфіндаля-Гіршмана становитиме: $ННІ = 90,1^2 + 99 \times 0,1^2 = 8119,1$.

Якщо ж ринкові частки усіх 100 компаній є рівними і кожна становить 1% загального обсягу ринку, то $ННІ = 100 \times 1^2 = 100$.

З 1982 р. саме індекс Герфіндаля-Гіршмана став основним орієнтиром антимонопольної політики США відносно оцінки припустимості різного роду злиттів. Він використовується для класифікації злиттів у три великі групи залежно від значення індексу:

1. Ринок оцінюється як неконцентрований; $ННІ < 1000$.

2. Ринок оцінюється як помірно концентрований; $1000 < HHI < 1800$.

3. Ринок оцінюється як висококонцентрований; $HHI > 1800$ [3].

Ці діапазони використовуються для оцінки ринкової концентрації й вітчизняними дослідниками Л.В.Нечипорук [2, с.99] та Я.П.Шумелдою [6, с.5].

Дані Держфінпослуг щодо індексу Герфіндаля-Гіршмана на ринку страхових послуг України подано в табл. 2. Якщо оцінювати за наведеною шкалою вітчизняний ринок загального страхування, то він є ринком неконцентрованим, з високим рівнем конкуренції, оскільки HHI з 2003 по 2008 рр. не перевищував 1000. Починаючи з 2004 р., HHI щорічно знижувався і у 2008 р. становив 171,8. Ринок послуг зі страхування життя, відповідно до HHI , є ринком помірно концентрованим, оскільки індекс Герфіндаля-Гіршмана перебуває протягом останніх п'яти років в інтервалі від 1000 до 1800, демонструючи при цьому тенденцію до зниження: з 1941,8 у 2003 р. – до 1279,2 у 2008 р.

Показник ринкової концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана, обчислювані Держфінпослуг, є поки що єдиними індикаторами стану ринкового середовища у страховому секторі економіки країни. Глибоких оцінок і коментарів з приводу монополізації та концентрації ринку страхових послуг регулятор не дає, оскільки, виходячи з офіційних показників, ситуація на ринку занепокоєння не викликає. Проте є певні заперечення.

Перше. В Україні відсутня офіційно унормована методика щодо оцінки конкурентного середовища на ринку страхових послуг з обґрунтуванням бази розрахунку та кількості страхових компаній, котрі слід брати до уваги при обчисленні відповідних показників, на

чому ми вже наголошували в попередніх публікаціях [1]. В той же час в інших країнах такі методики існують. Наприклад, у Росії Міністерством з антимонопольної політики ще у 2000 р. було затверджено «Порядок визначення домінуючого становища учасників ринку страхових послуг», а у 2003 р. – «Методичні рекомендації щодо порядку проведення аналізу та оцінки конкурентного середовища на ринку фінансових послуг», які визначають методологічні засади оцінки державними наглядовими органами концентрації ринку. Без опрацювання подібних методик та надання їм офіційного статусу обґрунтованість розрахунків та співставність офіційної інформації Держфінпослуг щодо показника ринкової концентрації та індексу Герфіндаля-Гіршмана завжди буде викликати певні сумніви. На нашу думку, оцінка ринку на підставі довільно обчислених показників є такою, що не відповідає ступеню серйозності питання.

Друге. Показники концентрації, котрі обчислюються Держфінпослуг, стосуються частки перших десяти і перших п'ятдесяти компаній на ринку загального страхування та перших трьох і перших десяти компаній на ринку страхування життя. В той же час антимонопольне законодавство України передбачає контроль за ринковою концентрацією, виходячи з ринкової частки однієї (не більше 35% ринку), трьох (не більше 50% ринку) та п'яти (не більше 70% ринку) компаній. Отже, підходи Держфінпослуг можна вважати такими, що не узгоджені із нормами антимонопольного законодавства. Крім того, не можна погодитися з неоднаковим вибором кількості компаній для розрахунку показника ринкової концентрації у секторі загального страхування і у секторі страхування життя.

Таблиця 2

Індекс Герфіндаля-Гіршмана (коефіцієнт ринкової концентрації) на ринку страхових послуг України

Роки	Показники	
	Страхування інше, ніж життя	Страхування життя
2003	282,1	1941,8
2004	315,9	1443,9
2005	167,6	1257,7
2006	162,7	1466,0
2007	169,1	1234,0
1 кв.2008 р.	171,8	1279,2

Складено за: [7,8,9,10].

Третє. Показники концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана, обчислені загалом по ринку, без урахування його галузевої сегментації та спеціалізації страхових компаній, можуть давати лише вельми приблизну картину щодо дотримання страховими компаніями вимог антимонопольного законодавства. Будучи надто загальними, формально вони свідчать про конкурентний характер відносин між страховиками, оскільки частка перших трьох, десяти, п'ятдесяти компаній є цілком прийнятною, щоб не вважати цей ринок монополізованим. Проте офіційні показники навряд чи відображають реальну картину на ринку. Дослідження ринкового середовища слід здійснювати не в цілому по ринку, а за окремими його сегментами, виходячи, наприклад, зі статистичної сегментації ринку за прикладом країн Євросоюзу (автотранспортне страхування; страхування медичне та від нещасних випадків; морське та авіаційне страхування; страхування власності; страхування відповідальності).

На підтвердження цієї думки наведемо відповідні показники з автотранспортного страхування, яке є найбільшим сегментом ринку страхових послуг, забезпечуючи 50% загального збору страхових премій. Показник ринкової концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана у цьому сегменті значно відрізняються від аналогічних показників по ринку в цілому. Відповідні дані щодо частки перших десяти компаній наведені у табл. 3.

Як видно з таблиці, лідерами ринку автотранспортного страхування станом на 01.07. 2008 р. є НАСК «Оранта» (10,2%); ВАТ «СК «Дженералі Гарант» (8,8%); АХА Group (5,1%), які забезпечують майже чверть надходжень страхових премій. Коефіцієнт концентрації ринку за цими компаніями складає 24,1%. Частка інших компаній з першої десятки коливається від 2,8% (СК «Провідна») до 4,6% (СК «ІНГО Україна»). Тобто є всі підстави говорити про олігополістичні тенденції на цьому ринку і формування відповідного «ядра».

Коефіцієнт концентрації на ринку автостраховання за першими десятима компаніями становить 49,5%. Він більше як в 4 рази перевищує відповідний показник концентрації, обчислений Держфінпослуг загалом по ринку (табл. 1). Це свідчить про набагато більші загрози монополізації в даному сегменті порівняно із ринком в цілому, оскільки десять страхових компаній-лідерів забезпечують такі ж самі обсяги надходжень страхових премій, як і решта, яка складає більше 300 страховиків.

Коефіцієнт Герфіндаля-Гіршмана, розрахований на основі даних табл. 3, становить 302,7. Хоча він свідчить про відсутність явного монополізму, проте в 1,8 рази перевищує аналогічний показник, обчислений в цілому по ринку.

Наведені приклади означають, що в найближчому майбутньому в сегменті автотранспортного страхування, який поки що не характеризується високою концентрацією, слід очікувати загост-

Таблиця 3

Частка перших десяти страховиків на ринку автотранспортного страхування України (за збором премій) за 6 міс. 2008 р.

Страхові компанії	Страхові премії з автотранспортного страхування (каско і відповідальності автовласників)	
	млн грн	%
1. НАСК «Оранта»	351,1	10,2
2. Дженералі Гарант	302,1	8,8
3. АХА Group	174,6	5,1
4. ІНГО	156,4	4,6
5. Українська страхова група	153,2	4,5
6. Універсальна	133,1	3,9
7. Княжа	113,5	3,3
8. СГ ТАС	111,1	3,2
9. Просто-страхування	105,1	3,1
10. Провідна	94,8	2,8
Інші страхові компанії	1731,9	50,5
Загальні обсяги страхових премій у сегменті автотранспортного страхування	3429,6	100,0

Складено за: [3].

рення конкурентної боротьби не тільки між «ядром» та периферією ринку, але й всередині «ядра».

Це вимагає від відповідних органів державного нагляду заходів «на упередження». Проте слід визнати, що такі заходи в умовах вітчизняного ринку страхових послуг надто ускладнені. Ми погоджуємося з Я.П.Шумелдою, який зазначає, що «конкуренція на страховому ринку України має значну специфіку і більшість учасників ринку, зокрема, страхові компанії, не зацікавлені розкривати реальний стан справ, способи залучення та утримання клієнтів. Внаслідок цього реальні масштаби і наслідки конкуренції не аналізуються і не стають предметом дискусій» [4, с.4].

Висновки

Показники ринкової концентрації та конкуренції мають свій економічний сенс лише на ринку, котрий характеризується вільною конкуренцією. Вітчизняний же ринок страхових послуг, незважаючи на велику кількість страхових компаній, є неконкурентним. Він був і залишається достатньо закритим ринком з огляду на можливість будь-якого страховика у будь-який момент увійти на ринок і розпочати на ньому свою активну діяльність. Головна причина – дуже неоднорідна структура ринкового середовища, неналежний рівень прозорості ринку, відсутність розгорнутої офіційної інформації стосовно діяльності кожної окремої страхової компанії та структури її страхового портфелю. Ринок має яскраво виражений «стільний» характер, і майже кожна страхова компанія, працюючи у стільнику, прив'язаному до певної фінансово-промислової групи або органів влади, практично позбавлена конкурентів, перебуваючи монополістом у своїй закритій зоні. Це дає їй можливість, не докладаючи ринкових зусиль і не відчуваючи конкуренції, отримувати значні надходження, одночасно призводячи до загострення конкурентної боротьби між іншими компаніями у відкритих зонах ринку. Офіційні ж показники: коефіцієнт ринкової концентрації та індекс Герфіндала-Гіршмана, обчислені в цілому по ринку, не здатні відобразити ці процеси, отже не надають необхідної інформації. Аналіз ринкового середовища доводить широке використання страховиками, всупереч нормам Закону України «Про захист економічної конкуренції», методів неекономічної конкурентної боротьби. В Україні не існує спеціального антимонопольно-

го законодавства в галузі страхування і ефективних інструментів боротьби з повсякденними проявами недобросовісної конкуренції. Це означає необхідність опрацювання відповідних заходів впливу з боку Держфінпослуг та Антимонопольного комітету України. Орієнтиром при цьому, на нашу думку, може слугувати антимонопольне законодавство Євросоюзу, основними напрямками якого є: протидія встановленню монополією високих чи низьких цін на страхові послуги, поділів ринку на основі угод між страховиками; запобігання отриманню страховиком, включаючи афілійовані з ним структури, страхової премії в певному секторі страхового бізнесу, що перевищує 30% сукупної страхової премії; недопущення придбання однією особою акцій страхової організації вище встановленого максимуму; запобігання юридичній монополії будь-якого страховика на проведення будь-якого виду страхування.

Література

1. Гаманкова О.О. Проблеми оцінки конкурентного середовища на ринку страхових послуг України // Міжнародні інтеграційні процеси і конкурентоспроможність економіки України: збірник наукових праць міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ, 2008. – С.95-97.
2. Нечипорук Л.В. Теорія та практика страхового ринку в Україні: Монографія. – Харків: Вид-во Нац. Ун-ту внутр.справ. – 2004. – 300 с.
3. Структура портфелю страховиків України за 6 місяців 2008 р. //Страхова справа. – 2008. – №3(31).
4. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку. – К.: КНЕУ, 2005. – 295 с.
5. Цухан Т.В. Теоретические основы контроля за экономической концентрацией. <http://www.jurenergo.kiev.ua/statti/osncontr.doc>
6. Шумелда Я.П. Особливості конкуренції на страховому ринку України // Страхова справа. – 2007. – №2 (26). С.4-7.
7. http://www.dfp.gov.ua/files/Fin_markets_2004.pdf
8. <http://www.dfp.gov.ua/files/12m2005.pdf>
9. http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/Zvit2006_insurance.pdf
10. http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/download /straxuvanja2007_1kv2008_last.pdf